

Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος, κεφ. 44

Παραμυθητικός – παρηγορητικός λόγος προς τους γονείς των νεκρών πολεμιστών

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί ένα τυπικό μέρος των επιτάφίων λόγων, την παραμυθίαν (= παρηγοριά) προς τους γονείς. Τα παρηγορητικά λόγια προς τους συγγενείς μαζί με τον θρήνο των γυναικών αποτελούσαν κοινό τόπο σε έναν επιτάφιο λόγο, όπως φαίνεται από τους σωζόμενους επιτάφιους λόγους. Ο ρήτορας προκαταλαμβάνει τους ακροατές του ότι δεν θα απευθυνθεί στο συναίσθημα (οὐκ ὀλοφύρομαι= δε τους κλαίω¹), αλλά θα στηριχθεί σε επιχειρήματα, με σκοπό να απαλύνει τον ανθρώπινο πόνο. Η παραμυθία δεν είναι μόνο η παρηγοριά, η συμπράσταση στον πόνο των γονιών, αλλά και η παροχή παραινήσεων και η υπόδειξη τρόπων με τους οποίους θα αντιμετωπίσουν τον θάνατο των παιδιών τους (παραμυθήσομαι= πιο πολύ θα προσπαθήσω να ελαφρώσω τον πόνο τους). Ο ρήτορας ακολουθεί το μέτρον, χαρακτηριστικό του Αθηναίου πολίτη· ούτε ιωνικοί ολοφυρμοί ούτε δωρική απάθεια στις εκδηλώσεις πένθους².

Με ποια επιχειρήματα ο ρήτορας προσπαθεί να παρηγορήσει τους γονείς των νεκρών του πολέμου;

Παραμυθία προς τους γονείς με ορθολογικά επιχειρήματα, χωρίς συναισθηματισμούς	✎ Γιατί το ξέρουν καλά πως η ζωή τους πέρασε μέσ' από κάθε λογής μεταπτώσεις της τύχης: Οι γονείς έχουν περάσει πολλές δοκιμασίες και εναλλαγές της τύχης και γι' αυτό θα βρουν αποθέματα ψυχικής δύναμης, για να αντέξουν κι αυτή τη συμφορά. Ίσως ο Περικλής να υπαινίσσεται αυτούς που έζησαν τις περιπέτειες των Περσικών πολέμων και των συγκρούσεων μετά από αυτούς. ✎ κι ότι ευτυχισμένοι είναι, όπως οι σημερινοί νεκροί μας, εκείνοι που η μοίρα τούς χάρισε τον πιο ένδοξο θάνατο: οι προκείμενοι νεκροί υπήρξαν ευτυχείς, διότι είχαν ένδοξο θάνατο (εὐπρεπέστατα) για χάρη της πατρίδας. ✎ Το πένθος των γονέων είναι τιμημένο, διότι τα παιδιά τους είχαν τιμημένο θάνατο.
--	--

Ο ρήτορας, στην προσπάθειά του να παρηγορήσει τους γονείς των πεσόντων, δίνει δύο ορισμούς της ευτυχίας. Ποιοι είναι αυτοί;

(α) Ευτυχία είναι ο ένδοξος θάνατος των προκείμενων νεκρών στο πεδίο της μάχης για την υπεράσπιση της πατρίδας τους. Ευτυχία είναι και το τιμημένο πένθος που αισθάνονται οι γονείς για τα ηρωικά παιδιά τους (οἱ ἂν τῆς εὐπρεπεστάτης λάχωσιν, ὥσπερ οἶδε μὲν τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης). Η ευτυχία, λοιπόν, τίθεται ως	(β) Ευτυχία είναι η σύμπτωση του τέλους της υπέρτατης ευτυχίας με το τέλος της ζωής (ἐνευδαιμονῆσαι-ἐντελευτῆσαι) (πβ. μηδένα πρὸ τοῦ τέλους μακάριζε). Μια τέτοια ευτυχία δοκίμασαν και οι προκείμενοι νεκροί, διότι είχαν ένδοξο θάνατο στο τέλος μιας ευτυχισμένης ζωής. Μια ζωή στην οποία είχαν την ευτυχία να
--	--

¹ Ακολουθείται η μετάφραση του κειμένου, σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, ΙΤΥΕ ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

² Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, ΙΤΥΕ ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ, σ. 71.

επακόλουθο ένδοξου θανάτου όχι μόνο για τους ηρωικούς νεκρούς, αλλά και σε σχέση με τους γονείς τους. Η περηφάνια που νιώθουν οι γονείς για τον ένδοξο θάνατο των παιδιών τους εξουδετερώνει τον φυσικό πόνο και τον μεταβάλλει σε ευτυχία.	είναι πολίτες μιας πόλης που τους παρείχε υλικά και πνευματικά αγαθά. Η ευτυχία έφτασε στην ολοκλήρωσή της, όταν συνέπεσε με τη μέγιστη προσφορά της ζωής, που είναι η θυσία της για την πατρίδα. Ο ορισμός αυτός ταυτίζεται με την άποψη του Σόλωνα ότι κριτήριο της πραγματικής ευτυχίας του ανθρώπου είναι να συμπέσει το τέλος της ζωής του σε στιγμή υπέρτατης ευδαιμονίας (Ηρόδοτος, Ι 30-32).
---	--

Να επισημάνετε το σημείο του κειμένου, όπου ο Περικλής εκφράζει την άποψή του για τη δυσκολία της προσπάθειάς του να πείσει τους γονείς των νεκρών και να το εξηγήσετε.

Γνωρίζω βέβαια ότι είναι δύσκολο να πείσω εσάς: Ο ρήτορας αναγνωρίζει ότι είναι δύσκολο να παρηγορήσει τους γονείς των πεσόντων (χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν). Η ευτυχία των άλλων γονιών, των οποίων ζουν τα παιδιά, θα τους δημιουργεί λύπη, διότι θα θυμούνται τις ευτυχισμένες στιγμές του παρελθόντος, όταν ζούσαν ακόμα τα παιδιά τους (και πολλάκις ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις, αἷς ποτε καὶ αὐτοὶ ἠγάλλεσθε). «Ο θάνατος του παιδιού, όσο λαμπρός κι αν είναι, δεν παύει να είναι μια σκληρή πραγματικότητα με καταλυτικές συνέπειες για τον ψυχοφυσικό κόσμο του πατέρα ή της μητέρας, πολύ περισσότερο μάλιστα, καθώς θα βλέπουν γύρω τους ζωντανή την παρουσία της ευτυχίας των άλλων και θα θυμούνται τη χαμένη δική τους ευτυχία»³. «...και θλίβεται ο άνθρωπος όχι επειδή του λείπουν αγαθά που δεν τα δοκίμασε, αλλά για όσα, ενώ είχε συνηθίσει να τ' απολαμβάνει, τα έχασε» (καὶ λύπη οὐχ ὧν ἄν τις μη πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὗ ἂν ἔθας γενόμενος ἀφαιρεθῇ).

Ποιο είναι το περιεχόμενο που δίνει ο Περικλής στη λέξη «εγκαρτέρηση»;

Ο ρήτορας, έχοντας επίγνωση της δυσκολίας για πειστική παραμυθία προς τους γονείς, βρίσκει ως διέξοδο την προτροπή για εγκαρτέρηση (καρτερεῖν δὲ χρή), με την οποία ο πόνος τους μπορεί να μετριαστεί. Η εγκαρτέρηση εμπεριέχει τη σημασία της υπομονής, της αντοχής, του θάρρους, της ελπίδας, αλλά και της δύναμης στην αντιμετώπιση δύσκολων στιγμών.

Πώς η εγκαρτέρηση μπορεί να μετριάσει τον πόνο των γονέων, σύμφωνα με τον ρήτορα;

«Όσοι από τους γονείς είναι νέοι, έχουν την ελπίδα ότι θα αποκτήσουν άλλα παιδιά (καὶ ἄλλων παίδων ἐλπίδι), με τα οποία θα ξεχάσουν τον πόνο τους για την απώλεια των παλικάριών τους (τὴν οὐκ ὄντων λήθην). Παράλληλα, ο ρήτορας τονίζει τη διπλή ωφέλεια (τῇ πόλει διχόθεν ξυνοίσει), υλική και ηθική, της πολιτείας από τα παιδιά που θα γεννηθούν: (α) αύξηση πληθυσμού και ενίσχυση της

³ Βλ. Ι.Α. Μπάρμπα, *Θουκυδίδης Περικλέους Επιτάφιος*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 210-211.

ασφάλειας της πόλης (ἐκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλείᾳ= και δεν θα ερημώσει και θα έχει ασφάλεια) και (β) αίσθημα της ευθύνης που θα υπάρχει σε όσους έχουν παιδιά, σε αντίθεση με όσους δεν έχουν, όσον αφορά στη λήψη σημαντικών αποφάσεων για την πόλη, ιδιαίτερα γι πόλεμο και ειρήνη (οὐ γὰρ οἷόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλευέσθαι οἱ ἂν μὴ καὶ παῖδας ἐκ τοῦ ὁμοίου παραβαλλόμενοι κινδυνεύουσιν= γιατί δεν είναι δυνατόν να έχει την ίδια αξία ή να είναι το ίδιο δίκαιη η γνώμη για τα δημόσια πράγματα όσων δεν μπαίνουν στον ίδιο κίνδυνο, ρίχνοντας σ' αυτόν τα παιδιά τους).

«Για να είναι ασφαλισμένη η πολιτεία, πρέπει οι πολίτες να παίρνουν μέρος στην κυβέρνηση της κάτω από τους ίδιους όρους όλοι, ειδικότερα ν' αποφασίζουν για πόλεμο και για ειρήνη έχοντας όλοι, αν είναι δυνατόν, παιδιά, που να φοβούνται πως θα τα χάσουν»⁴. Για τον πολίτη του 5^{ου} αι. π.Χ. το πολιτειακό ή κοινωνικό ιδεώδες υπερέχει του ατομικού⁵. Η ολοκλήρωση του πολίτη εξασφαλίζεται μέσα στην πολιτεία και ο πολίτης καταξιώνεται με την προσφορά του προς την πολιτική κοινότητα. «Για μας σήμερα έρχεται βέβαια σαν αταίριαστο κάπως, σ' ένα παραμυθητικό λόγο για τους γονείς να τονίζεται περισσότερο η σημασία που έχουν τα καινούργια παιδιά για την πολιτεία παρά για τους ίδιους, καθώς η ωφέλεια παρουσιάζεται για τους γονείς αρνητική μόνο (λήθη τῶν οὐκ ὄντων ἔσονται), ενώ για εκείνη και αρνητική και θετική. Ο πολιτικός όμως που μιλεί, είτε Περικλή είτε Θουκυδίδη τον πεις, είναι το μόνο φυσικό και σωστό κι εδώ ακόμα να σκέπτεται την πόλη πιο πολύ από τα άτομα, ακόμα να περιορίζει την παρηγόρησή του στην ειδική ωφέλεια, που θα έχουν οι γονείς από τα νέα παιδιά, ότι θα τους βοηθήσουν να ξεχάσουν τα παλιά που σκοτώθηκαν»⁶.

ἔσ' Ὅσοι γονεῖς δεν μπορούν πια να τεκνοποιήσουν, θα παρηγορούνται με την ανάμνηση της ευτυχίας που έζησαν στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Η δόξα των παιδιών τους που θυσιάστηκαν για την πατρίδα (τῇ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε) και οι τιμές που θα αποδίδονται στους ίδιους, θα απαλύνουν τον πόνο τους στο σύντομο μέρος της ζωής που τους έχει απομείνει.

Ποια προτροπή απευθύνει ο Περικλής στους πιο ηλικιωμένους γονείς (παρηγηκότας);

Ο ρήτορας απευθύνεται στους γέροντες γονείς, προτρέποντάς τους να παρηγορηθούν από τη δόξα, την υστεροφημία που κέρδισαν τα παιδιά τους με τη θυσία τους (τῇ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε). «Η μακρά διάρκεια και η ποιότητα του περασμένου βίου, με την παρουσία των παιδιών ως ανάμνηση, και η βραχύτητα του υπόλοιπου βίου με την εὐκλειαν, που θα συνοδεύει τους γονείς με την απουσία των

⁴ Βλ. Ι.Θ. Κακριδή, *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα 1993, σ. 107-108.

⁵ Βλ. Κ. Καλοκαιρινού, *Επιτάφιος του Περικλή*, Αθήνα 1981, σ. 107· Θουκυδίδη *Περικλέους Επιτάφιος* Γ' Λυκείου, ΥΑΠ, σ. 59.

⁶ Βλ. Ι. Θ. Κακριδή, *ό.π.*, σ. 107.

παιδιών τους ως πραγματικότητα, μπορούν να είναι στήριγμα καρτερίας και λύτρωσης γι' αυτούς»⁷. Ο πόθος για τιμές (εὐκλεία) αποτελεί αντιστάθμισμα για τον πόνο που αισθάνονται οι γονείς, εξαιτίας της απώλειας των παιδιών τους. Ο Περικλής εξαίρει την τιμή (τὸ γὰρ φιλότιμον... ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι), έννοια με πνευματικό περιεχόμενο, που αντιτίθεται στο κέρδος (τὸ κερδαίνειν), έννοια με υλικό περιεχόμενο. Ο ρήτορας θεωρεί ότι η τιμή αντέχει στη φθορά του χρόνου (τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγήρων μόνον) σε αντίθεση με τη φθορά που φέρνει ο χρόνος με τα γηρατειά (ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας). Γι' αυτό, οι ηλικιωμένοι, αφού βρίσκονται σε μια ηλικία που δεν μπορούν πια να δημιουργήσουν και να προσφέρουν, πρέπει να τέρπονται με την τιμή και τη δόξα των παιδιών τους κι όχι με το υλικό κέρδος.

Να αξιολογήσετε τα επιχειρήματα του ρήτορα ως προς την αλήθεια και την πειστικότητά τους.

Ὡς ένα βαθμό είναι πειστικά, ταυτόχρονα, όμως, ψυχρά και γι' αυτό είναι δύσκολο να παρηγορήσουν τους γονείς των πεσόντων, οι οποίοι βιώνουν την απώλεια των παιδιών τους. Τα επιχειρήματα στοχεύουν στο να πείσουν τη λογική των ακροατών, αφήνοντας στο περιθώριο συναισθηματισμούς. Ο Περικλής προσπαθεί να παρηγορήσει τους γονείς με επιχειρήματα που βασίζονται στον ορθό λόγο, ώστε η παραμυθία να είναι πιο αποτελεσματική και να έχει διάρκεια. Γνωρίζει ότι, αν απευθυνθεί στο συναίσθημα, αυτό θα έχει παροδικές συνέπειες. Ο ρήτορας, ως γνώστης της ανθρώπινης ψυχής, επισημαίνει το συναίσθημα που γεννιέται, όταν η ευτυχία των άλλων γίνεται αφορμή να θυμηθεί κανείς τη δική του προηγούμενη ευτυχία, την οποία τώρα έχει χάσει. Αναγνωρίζει πόσο μεγάλη είναι η λύπη γι' αυτόν που χάνει αγαθά, τα οποία έχει ήδη δοκιμάσει.

Κρίνοντας την επιχειρηματολογία του Περικλή και συγκρίνοντάς την με την αντίστοιχη επιχειρηματολογία των ρητόρων άλλων επιτάφιων λόγων που σώζονται, διαπιστώνει κανείς πως η τελευταία διακρίνεται για τον βαθύτατο συναισθηματισμό και την απαλή τρυφερότητα, ενώ η πρώτη είναι αρκετά ψυχρή, ορθολογική και ανεπιτήδευτη. «Σε αυτό το σημείο η επιχειρηματολογία του Περικλή έρχεται σε αντίθεση με τη ζεστασιά και τη λάμψη του λόγου, όπου εξαίρονται το μεγαλείο της πόλης, οι ευκαιρίες και οι ιδιότητες των πολιτών της Αθήνας»⁸. Αυτή η ψυχρή εκλογικευμένη παραμυθία του Θουκυδίδη οφείλεται στο πυκνό ύφος του, που δεν του επιτρέπει πολλά ανοίγματα στο θυμικό του αναγνώστη, αλλά και στην αισθητή σπουδή του ν' ανταποκριθεί στους καθιερωμένους κοινούς τόπους του επιτάφιου λόγου, αφού έχει ήδη πραγματευθεί διεξοδικά το βασικό του θέμα, που είναι ο έπαινος της πόλης του⁹.

⁷ Βλ. Ι.Α. Μπάρμπα, ό.π., σ. 215.

⁸ Βλ. Α. Κουταλόπουλου, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, βιβλίο Β', Αθήνα 2012, σ. 252-253.

⁹ Βλ. Κ. Καλοκαιρινού, ό.π., σ. 107.